

ПРОЕКТИВНА МЕТОДИКА «ДИТИНСТВО» ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ДІТЕЙ-ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ІЗ ЗОНИ АТО

Юлія Святенко¹, Тетяна Середюк²

Abstract. Стаття присвячена презентації та теоретичному обґрунтуванню авторської проективної методики Ю. Святенко «Дитинство», яка довела свою ефективність в психологічній роботі з дітьми-переселенцями із зони АТО. Розкрита діагностико-корекційна сутність, представлена процедура застосування розробленої методики. Стаття містить перелік орієнтовних аспектів (тем) з життя дитини, які підлягають діагностиці за допомогою методики, а також кольорові фото стимульного матеріалу.

Ключові слова: методика «Дитинство», психологічна діагностика, проективні методики, проекція, емоційний стан дітей.

Abstract.

The article is dedicated to presentation and theoretical substantiation of author's projective technique of Yu. Sviatenko «Childhood», which proved its effectiveness in psychological work with migrant children from the ATO zone. Diagnostically correctional essence is revealed, the procedure of application of the developed technique is introduced. The article contains a list of reference aspects (themes) from the life of a child, which are to be diagnosed using the technique, as well as color photos of simulative material.

Key words: method “Childhood”, psychological diagnostics, projective techniques, projection, emotional state.

Актуальність дослідження. У зв'язку з ситуацією, що сталася на теренах України, а саме конфлікти на сході країни, де діти були свідками травмивних для психіки подій, а також ситуація вимушеного переселення та адаптації до нових умов життя, яка супроводжується невизначеністю на новому місці, та призводить до сильного стресу є поштовхом для розвитку психологічної науки і практики. З орієнтацією на європейські стандарти висуваються нові вимоги до практичної роботи психологів. Значні зусилля яких спрямовуються на психологічну роботу з дітьми з зони АТО, що слугує меті психологічної адаптації в нових умовах, упередження психічної травматизації та гармонійному розвитку особистості дитини.

¹Національний Педагогічний Університет імені М. П. Драгоманова.
ysviatenko@gmail.com

²Національний Педагогічний Університет імені М. П. Драгоманова.
smlorto@gmail.com

Діти сімей біженців і вимушених переселенців відчують проблеми різноманітного характеру: побутові, матеріальні, психолого-педагогічні, що призводить до різних форм психосоціальної та педагогічної дезадаптації. Багато дітей сімей мігрантів демонструють задовільне ставлення до навчання, слабку ініціативність, відхилення особистісного розвитку (занижена самооцінка, підвищена тривожність, знижене самопочуття, активність, настрої; мають місце прояви агресивності, порушення поведінки). Наслідками травм, які пережили діти-переселенці є: сум, пригнічений настрій; конфлікти у сім'ї; тривога, нав'язливі думки; порушення сну; депресія, апатія; порушення соціальної взаємодії; невпевненість в собі та своїх здібностях; погіршення успішності в навчанні; соціальна ізоляція, замкнутість; насилля у родині; агресія, страхи; непередбачувана та/або імпульсивна поведінка [7].

У зв'язку із зростаючою потребою в діагностично і корекційно ефективних прикладних психологічних дослідженнях актуальним питанням є розробка ефективних методик, що можуть бути застосовані у консультативній та психотерапевтичній роботі з дітьми, що стали вимушеними переселенцями, з метою діагностики внутрішнього світу дитини, її почуттів, переживань і труднощів. На особливу увагу в роботі з дітьми заслуговують проективні методики, оскільки саме вони дозволяють залучати природні здібності дитини до творчості і тим самим здійснювати процес психологічної роботи (діагностики, корекції та терапії) у цікавій для дитини ігровій формі.

Мета статті — розкрити діагностико-корекційну сутність авторської проективної методики Ю. Святенко «Дитинство» та теоретично обґрунтувати її ефективність у психологічній роботі з дітьми-переселенцями із зони АТО.

Стан наукового опрацювання проблеми. Теоретичне обґрунтування проективних методик, що застосовуються у роботі з дітьми, базується на понятті «проекція» (від лат. «projection» — «викидання»), яке відображає зворотній до витіснення процес — викидання витіснених глибинних переживань із підсвітового «назовні», у свідомість [2]. Проекція характеризується наділенням зовнішніх об'єктів внутрішніми суб'єктивними почуттями, що виявляється у поведінці людини у формі приписування власних, проте не визнаних людиною, переживань, якостей, властивостей та рис характеру іншим людям або об'єктам [4, с. 744]. Проекція може бути позитивною (приписування позитивних, соціально схвалюваних якостей, почуттів) і негативною (приписування негативних якостей, усього того що людина не приймає в собі або заперечує) [6, с. 340].

Методи проективної діагностики особистості ґрунтуються на психодинамічних теріях, теоретичні джерела яких сягають психоаналізу і спираються на принципи системності, цілісності особистості в єдності її когнітивних і мотиваційно-афективних аспектів.

Проективний метод — це інструмент, який застосовують з метою виявлення несвідомих аспектів поведінки. Метод дозволяє виявляти різноманітні реакції піддослідного, багатство його відповідей з мінімумом усвідомлення [1; 2; 6]. Витоки проективного методу сягають психоаналізу З.Фрейда (1896 р.), а перший опис процесу проекції в ситуації зі стимулами, що до-

пускають їх різну інтерпретацію, належить відомому американському психологу Генрі Мюррею (1935 р). Теоретичне обґрунтування проективного методу в психодіагностиці здійснив Л. Франк, який сформулював головне завдання проективного дослідження — проникнення у внутрішній світ особистості, шляхом вивчення характеру її проєкцій (1939 р.). Традиційними експериментальними дослідженнями проективного методу вважаються словесні асоціації та візуальні стимули В. Вундта і Ф. Гальтона, метод вільних асоціацій К. Г. Юнга (1904), тест чорнильних плям Г. Роршаха. За сучасною класифікацією усі проективні методики розподіляються за наступними групами: методики структурування, конструювання, інтерпретації, доповнення, катарсису, вивчення експресії та продуктів творчості [1].

Отже, проективні методики — це техніки дослідження особистості, побудовані на інтерпретації відповідей особистості на зовнішні нейтральні питання, реакції на ситуації, що допускають багаточисленність можливих інтерпретацій при її сприйманні піддослідним [3]. Перевагами проективної діагностики є можливість виявлення за її допомогою неусвідомлюваних або мало усвідомлюваних психічних змістів, прихованих від самої особистості, проте значно впливаючих (і навіть порушуючих) процес її психічного функціонування.

Наукова новизна дослідження виражається у тому, що проективна методика «Дитинство» дозволяє діагностувати психологічні травми характерні саме дітям-переселенцям із зони АТО, виявляти індивідуально-неповторні способи суб'єктивного сприйняття життєвої ситуації, у яких вони перебувають. Ми спираємося на факт небайдужості дитини до стимульного матеріалу, який завдяки характерній (і певною мірою провокуючій) сюжетній наповненості актуалізує в її сприйманні аспекти власного досвіду. Завдяки діалогу стимули «оживають» і набувають особистісного значення для дитини.

Досвід використання проективної методики «Дитинство» описаний на основі нашої роботи з більш як 90 дітьми-переселенцями в період з серпня 2015 року по грудень 2017 року. Методика використовувалась нами психологами, як для діагностики так і для терапевтичної роботи з дітьми віком від 5 до 14 років. Консультації дітей проходили в громадській організації «Регіональний психологічний кризовий центр» м. Черкаси. З дітьми працювали: психолог-волонтер організації, кандидат психологічних наук, доцент Т. Горобець, психолог-волонтер Н. Козлова, дитячий психолог, кандидат психологічних наук, доцент Ю. Святенко, психолог, кандидат психологічних наук, доцент Т. Середюк. Також методика «Дитинство» використовувалась експертом-психологом Ю. Святенко для діагностики психоемоційного стану дітей-переселенців, учасників ток-шоу «Говорить Україна» (канал Україна).

Проективна діагностична методика «Дитинство» являє собою набір картинок, що складається з 48 кольорових окремих тематичних малюнків, що відображають найважливіші ситуації з життя дитини, пов'язані з відносинами в сім'ї, батьками, сиблінгами, взаємовідносинами з однолітками, вчителями, конфліктними та травмівними ситуаціями тощо. Застосовується переважно для дослідження особистісної сфери дитини віком від 4 років. Перевага методики «Дитинство» над іншими існуючими проектив-

ними методиками полягає у тому, що вона дозволяє відразу виявити психодинаміку дитячих переживань і почуттів, яка за інших умов діагностичної і психотерапевтичної роботи вивляється лише через певний час. Такий ефект досягається завдяки комплексності тем розробленої нами методики, що дозволяє широко варіювати сюжетні картинки, швидко і точно доповнюючи діагностичні гіпотези, що виникають у психолога. Також завдяки широкій палітрі представлених тем перед дитиною постає широкий вибір можливих мотивів для вираження (проекції) власних почуттів. Важливу діагностичну роль відіграє і діалогічна взаємодія з дитиною.

Методику «Дитинство» ми використовували на початкових етапах консультативного контакту та психотерапії, оскільки вона є інструментом, що дозволила нам продіагностувати:

- актуальний емоційний стан дитини, притаманний їй на даний момент;
- ставлення дитини до себе, батьків, оточуючих, а також до травмуючих ситуацій, що трапилися;
- провідні мотиви актуальної поведінки дитини;
- сутність і характер пережитої дитиною травмуючої ситуації;
- незадоволені потреби;
- страхи, фобії та тривоги;
- зміст внутрішньо-особистісного конфлікту.

Також застосування методики забезпечило:

- нівелювання психологічних захистів і опорів під час психодіагностики;
- налагодження позитивного емоційного контакту з дитиною під час психотерапевтичної роботи;
- можливість обговорення драматичних та травматичних подій з життя дитини.

Процедура проведення. Готові малюнки, що пропонуються дитині в ході застосування методики «Дитинство», охоплюють найбільш значущі сфери життя дитини. Кожен малюнок являє собою тему, на яку дитина реагує відповідно до її власних внутрішніх переживань, внутрішньої «запрограмованості» на ту чи іншу поведінку. Така запрограмованість, як правило, є наслідком пережитої нею психологічної травми. Досвід застосування нами методики засвідчує, що дитина досить легко погоджується представити розповідь за малюнками, оскільки обрані нею теми є психологічно близькі і знайомі їй, що додатково каталізуються характером зображення на малюнку — у стилі «дитячого малювання». Таким чином, дитяча розповідь за малюнком являє собою форму психічної проекції, коли дитина «виносить назовні» витіснений, підсвідомий зміст власної, ще не сформованої, проте нерідко вже травмованої психіки: внутрішньо-особистісні конфлікти, страхи, тривогу, агресію, труднощі адаптації у новому середовищі, труднощі в спілкуванні, пережиті драматичні події, насилля тощо.

Діагностико-корекційну та терапевтичну роботу з дітьми-переселенцями за методикою «Дитинство» можна проводити як з групою дітей (до 5-ти осіб), так і індивідуально. Головною метою є загальне дослідження

особистості дитини, на основі якого психолог висуває гіпотезу про її психологічні особливості, характер пережитих дитиною психологічних травм тощо. При цьому не передбачається постановка «діагнозу», не робляться однозначні висновки про дитину — висновки психолога на основі застосовуваної методики слугують загальними орієнтирами для рекомендацій щодо подолання дитиною психологічних проблем та є основою подальшої психологічної роботи з нею.

Аналіз розповіді дитини за запропонованими картинками не обов'язково здійснювати за заданими схемами, адже високу ефективність засвідчує інтуїтивний спосіб. Психолог разом з дитиною може визначити ті малюнки, які особливо значимі для дитини, і з них почати роботу. Ці зони можуть бути визначені питанням: «Обери картинку яку відображають твої настрої». Далі психолог може запитати: «Що саме тебе приваблює в малюнку (або відштовхує, або викликає сильні почуття)?». Важливим етапом роботи є з'ясування того, яке почуття викликає малюнок в дитини. Звертається увага на те, що виглядає дивним або суперечливим в розповіді дитини, що вказує на наявність специфічної проблемної зони. Важливо звернути увагу і на повторні вибори дитиною певних тем або повтор однакових емоцій, переживань, що проектуються дитиною на різні сюжетні картинку.

Під час роботи з дітьми-переселенцями ми виявили наступні наслідки психологічних травм:

- Страх втрати батьків (особливо страх що батько піде воювати);
- Страх салютів (флешбеки);
- Втома від постійних переїздів;
- Страх за рідних які залишилися жити в зоні АТО;
- Страх розтавання з близькими;
- Проблема адаптації до нових умов (новий дитячий садок, школа);
- Порушення сну;
- Нічні страхи;
- Невизначеність ситуації (її непередбачуваність);
- Емоційні труднощі та зміна настрою;
- Печаль за тваринами які залишити в зоні АТО;
- Тривога з приводу смерті;
- Агресивна поведінка, спалахи гніву;
- Пильна увага до тривожного стану батьків;

Вважаємо доцільним представити найбільш типові сюжетні вибори дітей, що відображають тематику найбільш актуальних тем з життя дітей-переселенців з зони АТО, а також наводимо приклади питань які можна задати дітям.

- Тема страху;
- Тема бойових дій;
- Тема емоційного стану дитини у школі, адаптації до нових умов;
- Тема тривоги.

Тема страху

- Дівчинці наснився страшний сон, і вона пішла розповісти його батькам. Що саме їй наснилося?
- Дівчинка побачила щось, що її налякало, що вона побачила?

Тема бойових дій

- Хлопчик сидить на даху будинку і бачить вибухи, вогонь...
- Про що він думає?
- Які почуття відчуває?

Тема емоційного стану дитини у школі, адаптації до нових умов

Питання дозволяють каталізувати емоційні переживання дитини, пов'язані з ситуацією соціальної взаємодії:

- Що відчуває дівчинка, відповідаючи біля дошки?
- Чи є у дівчинки бажання йти до школи, чому?
- Хлопчик повернувся зі школи засмучений, чому?

Тема тривоги

- Про що думає хлопчик перед сном?
- Що його тривожить?
- Про що він мріє?

Звертаємо увагу, що кожна картинка є проективною у тому сенсі, який вкладає в неї конкретна дитина. Завдяки дієвості архетипної символіки у розкритті змісту, дитина може проектувати на малюнок свою індивідуальну драматичну ситуацію та переживання.

Діагностика емоційного стану дитини здійснюється наступним шляхом. Дитині пропонується із 48 картинок обрати ті, які сподобалися і представити розповідь щодо розгортання сюжету, зображеного на них.

Дитині можна задати наступні питання:

- Яку б назву ти дав цьому малюнку?
- Що на ньому зображено?
- Хто зображений на малюнку?
- Як на твою думку, що відчуває дівчинка / хлопчик на картинці?
- Які почуття, емоції (радість, захоплення, смуток, занепокоєння, страх, відраза, злість) мають діти, зображені на малюнку?
- Хто з дітей тобі більше подобається?
- Хто не подобається, чому?
- Ким би ти міг бути на цьому малюнку, в ролі кого (або чого)?
- Вибери картку, на якій герой відчуває те саме, що і ти. Розкажи про його почуття, переживання.

В основу *аналізу методики* покладено зміст відповідей дітей, історій, створених ними на основі стимульник картинок. Особливий інтерес представляють відповіді дітей, які мають значні розходження між тим, що розповідає дитина за картинкою, і тим сюжетом, який реально зображений на цій картинці. Таке «помилкове» приписування є наслідком захисного процесу витіснення, що свідчить про «проблемну зону», наявність психологічної проблеми у дитини.

Діагностична робота за методикою побудована на виявленні *домінуючих ідентифікацій* дитини, що дозволяє виявити домінуючу тему у житті дитини. Так, домінуюча тема може бути виявлена через послідовність характерних позитивних або негативних ідентифікацій. Часті ідентифікації з героєм картинок можуть означати гарну адаптацію — за умови, якщо розповіді впорядковані, або ознаку егоцентризму (нарцисизму). Якщо ідентифікація зустрічається рідко, це може вказувати на домінування в дитини почуття провини, ставлення до себе як до «я поганий». Якщо дитина в переважній більшості випадків не ідентифікується ні з ким, це вказує на високий рівень душевного хвилювання, тривожність [8].

Висновок. Розроблена Ю. Святенко проективна методика «Дитинство», призначена для діагностики внутрішньо-особистісної та комунікативної сфери дитини від 4-х років вирішує проблему комплексного підходу до діагностики особистості дитини в єдності її афективних, поведінкових, когнітивних і соціальних компонентів. Комплекс тематичних картинок дозволяє всебічно задіювати дитину у процес психологічної роботи, каталізувати важливі аспекти її досвіду, виявлення яких сприяє усуненню травмованості дитини та розвиває її особистісний потенціал. Тривалий досвід практики застосування методики доводить її ефективність у застосуванні з дітьми-переселенцями із зони АТО, оскільки діалогічна взаємодія за

картинкою знижує опори і бар'єри у представленні дитиною пережитого травмуючого досвіду, можливість вибору з великої кількості картинок сприяє спонтанному прояву активності дитини, і тим самим каталізує вивільнення від негативних переживань. Також методика «Дитинство» залучає природні здібності дитини до творчості і тим самим здійснювати процес психотерапевтичної роботи у цікавій для дитини формі гри; дозволяє виявляти індивідуально-неповторні способи сприймання дитиною її життєвого простору, життєвої ситуації, у якій вона перебуває.

Література

- [1] Беллак, Л., Л. Абт и Г. Оллпорт. 2000. *Проективная психология* Москва, 528 с.
- [2] Бурлачук, Л. Ф. 1997. *Введение в проективную психологию* Киев: Ника-Центр, 128 с.
- [3] Конюхов, Н. И. 1992. *Прикладные аспекты современной психологии: термины, законы, концепции, методы* Справочное издание. Москва, 182 с.
- [4] Лейбин, В. 2010. *Словарь-справочник по психоанализу* Москва: АСТ, 1219 с.
- [5] Соколова, Е. Т. 1978. К теоретическому обоснованию проективного метода исследования личности. *Бессознательное. Природа. Функции. Методы исследования* Тбилиси, т. 3:611–622.
- [6] Степанов, О. М. 2006. *Психологічна енциклопедія* Київ: Академвидав, 424 с.
- [7] *Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту*: навчально-методичний посібник. 2015. Київ: Агентство "Україна", 176 с.
- [8] Sviatenko, Yu. O. 2017. Projective technique "Childhood": Psychological diagnostics of intrapersonal experiences of a child. *Науковий вісник Херсонського державного університету* Серія «Психологічні науки», випуск 4. Харків, Т. 2:106–111.